

Artikelen

Gravenhorstia picta Boie, 1836 (Hymenoptera, Ichneumonidae), een zeer zeldzame parasiet van een zeldzame nachtvlinder, de kleine hageheld

Fons Verheyde

Inleiding

Binnen de nachtvinders is de familie van de spinners of Lasiocampidae één van de meest geliefde groepen voor darwin- of sluipwespen (Ichneumonidae). In het bijzonder de algemene hageheld (*Lasiocampa quercus*) is de gastheer van enkele bij ons veel voorkomende sluipwespen. Enkele voorbeelden zijn *Agrothereutes leucorhaeus* (Donovan, 1810), *Casinaria nigripes* (Gravenhorst, 1829), *Ophion ventricosus* Gravenhorst, 1829 en *Pimpla rufipes* (Miller, 1759) (Taxapad 2012). Ook de kleine hageheld (Fig. 1), die veel zeldzamer is, is de gastheer van enkele soorten. Enkele komen zelfs uitsluitend op deze nachtvlinder voor en één hiervan vormt het hoofdonderwerp van dit artikel: *Gravenhorstia picta*.

Figuur 1. De gastheer: kleine hageheld *Lasiocampa trifolii*. Foto Chris Snyers.

Deze bijzondere sluipwesp behoort tot de subfamilie Anomaloninae. Deze subfamilie bestaat uit meer tengere dieren, waarbij het achterlijf zijdelings wat

samengedrukt is en de poten relatief lang. Ze hebben een eigenaardige vliegstyl, vaak laag boven de grond vliegend, terwijl de poten naar beneden hangen (Broad et al. 2018). Het genus *Gravenhorstia* kent wereldwijd één soort (*G. picta*).

Figuur 2. Habitus van een vrouwtje *Gravenhorstia picta*. Foto Julian Lalanne (KBIN).

Figuur 3. Frontaal zicht van *Gravenhorstia picta*.
Figuur 4. Detail van *Gravenhorstia*, met de typische hoorn centraal net onder de antenne-inplant (pijl). Foto's Julian Lalanne (KBIN).

Deze is te herkennen aan een hoorn onder de antennes (Fig. 3, 4) en zwart-gele achterlijfsbanden (Fig. 2). Deze hoorn wordt wellicht gebruikt om zich een weg te boren uit de pop van de gastheer. Opvallend genoeg deelt het dit kenmerk met een andere zeer zeldzame soort die ook parasiteert op kleine hageheld: *Metopius croceicornis* Thomson, 1887. Daarnaast is *Enicospilus undulatus* (Gravenhorst, 1829) een derde parasiet van de mot (Broad & Shaw 2016). Het is zeer opmerkelijk dat er drie grote sluipwespen een zeldzame gastheer delen, geografisch door elkaar voorkomen en op min of meer hetzelfde moment (april-juni) vliegen (zie ook het commentaar van Johansson & Hall 2020). Toch is dit niet ongezien, ook bij *Megarhyssa* spp. en hun gastheer *Tremex fuscicornis* (Fabricius, 1787) is dit bijvoorbeeld het geval (Verheyde et al. 2020). Er zijn voorlopig geen goede verklaringen, maar een verschil in de manier waarop er geparasiteerd wordt (bv. het levensstadium van de gastheer, de levenscyclus van de parasiet) lijkt logisch.

Verspreiding

De verspreiding van *G. picta* is breed over het Palearctisch gebied, maar de abundantie lijkt zeer laag. In Frankrijk bijvoorbeeld is het dier uitsluitend van het zuiden van het land gekend (Pénigot 2020 en pers. comm.). Voor de verspreiding bij ons kunnen we grotendeels de verspreiding van de kleine hageheld volgen. Deze is in België en Nederland enigszins gelijkaardig. In beide landen komt het dier voor langs de ganse kustlijn, op enkele binnenlandse heidegebieden (de Kalmthoutse heide, de heidegebieden in Limburg en de Veluwe) en tot slot op enkele meer geïsoleerde plekken op zand en/of heidegronden (bron: Vlinderstichting.nl; waarnemingen.be). Cruciaal voor het voorkomen van sluipwespen zijn gezonde en stabiele populaties gastheren. We kunnen de sluipwesp dus het meest verwachten op de plekken waar de densiteit aan vlinderwaarnemingen het hoogst is.

Figuur 5. Vrouwtje *Gravenhorstia picta* waargenomen op de Kalmthoutse heide (B.). Foto Bart Van Hoydonck.

En inderdaad, op 4 mei 2022 nam Bart Van Hoydonck een dier waar op het Belgische deel van de Kalmthoutse Heide (ObsID: 240119059) (Fig. 5). Na onderzoek bleek dit slechts de derde bekende vondst te zijn in België. Beide andere vondsten werden in de 19de eeuw gedaan door Jules Tosquinet, deze zijn nog bewaard in het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (KBIN, zie ook een melding in de maandelijkse vergadering van de KBVE in 1894). De oudste vondst uit de Lage Landen komt uit 1875 gevangen te Beverlo (België) door Tosquinet (Fig. 1, 3). De tweede en latere vondst komt uit Kalmthout (1894), ook op de Kalmthoutse heide (Tabel 1). Ook in Nederland is het dier zeer zeldzaam. De zekere meldingen komen van slechts twee locaties. De eerste melding (onder de oude naam *Anomalon fasciatum* Giraud, 1857) dateert van tussen 1874 en 1876 door Snellen van Vollenhoven (tussen het jaar van aanvang van zijn Pinacographia (Fig. 6) en zijn checklist voor Nederlandse Ichneumonidae).

Figuur 6. Afbeelding van *Gravenhorstia picta* uit de Pinacographia (1880).

Jammer genoeg vermeldt hij geen exacte locatie, noch datum, enkel “Het wijfje, waarvan een voorwerp in Holland gevangen werd.” (Snellen Van Vollenhoven 1880). Een andere Nederlandse entomoloog, Lindemans, zamelde enkele decennia later meer materiaal rond Ermelo op de Veluwe (Fig. 7, 8). Niet alleen *G. picta* werd gevangen, maar ook de hierboven vermelde *M. croceicornis*. In België zijn er (nog) geen zekere meldingen van deze laatste soort, maar deze is niet eenvoudig te onderscheiden van verwante soorten (zie Johansson 2021). Een derde melding van *G. picta* voor Nederland komt uit het Fochteloërveen (Fig. 9).

Discussie

Hoe dan ook, is *Gravenhorstia picta* altijd al aanwezig geweest op de Kalmthoutse heide; of is er sprake van migratie uit Nederland of zelfs centraal Europa? Voorlopig draagt de eerste hypothese onze voorkeur. Ondanks de grootte van het dier (13-16 mm) is de vliegperiode kort (3-4 weken, meestal in mei). Ook wist nachtvlinderkenner Wim Veraghtert ons te

Tabel 1. Overzicht van vondsten van *Gravenhorstia picta* in België en Nederland.

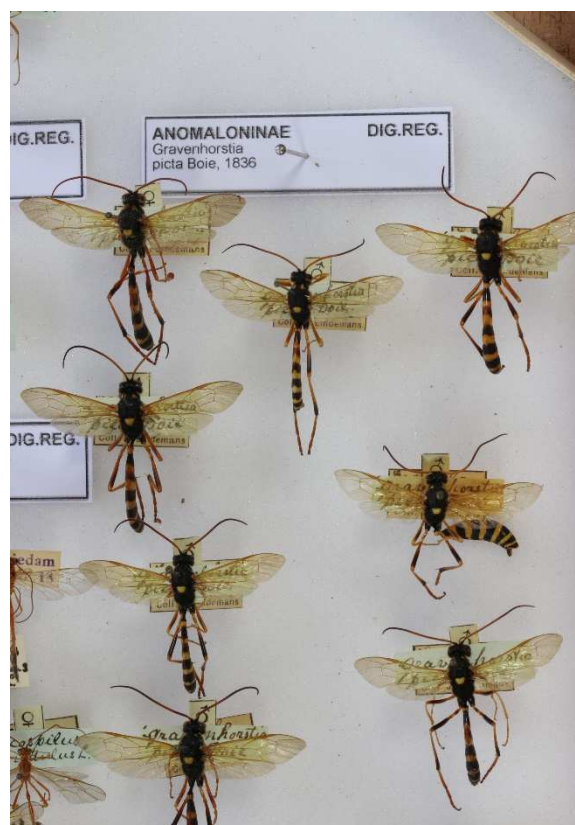
Datum	m/v	Locatie	Melder	Collectie
30-06-1875	1 v	Beverlo (BE)	Tosquinet	KBIN (kast 63-11); Fig. 2.-4.
1874-1876* (zie tekst)	1 v		S. van Vollenhoven	van Vollenhoven 1874; 1880
21-06-1894	1 m	Kalmthout (BE)	Toquinet	KBIN (kast 63-11)
18 tot 25-05-1936	14 m 1 v	Ermelo (NL)	Lindemans	GBIF (NHMR); Fig. 8
25-05-1936	1 m	Ermelo (NL)	Koornneef (Den Hoed)	Naturalis; Fig. 9
8-06-1936	1 v	Ermelo (NL)	Lindemans	Naturalis; Fig. 9
24 tot 28-05-1937	7 v	Ermelo (NL)	Lindemans	GBIF (NHMR); Fig. 7, 8
29-06-1942	1 v	Ermelo (NL)	Lindemans	GBIF (NHMR); Fig. 8
26-03-1953 (gekweekt)	1 m	Fochteloërveen (NL)	v. Randen (Den Hoed)	Naturalis; Fig. 8
4-05-2022	1 v	Kalmthout (BE)	Van Hoydonck	waarnemingen.be; Fig. 5

Figuur 7. Dorsaal zicht van *Gravenhorstia picta* van Ermelo (NL). Foto Bram Langeveld (NHMR).

vertellen dat kleine hageheld een vrij immobiele vlinder is. Dit tonen ook de (zij het wat beperkte) gegevens van Vlinderstichting.nl aan. Er zijn fluctuaties in de populaties over de jaren heen, maar telkens rondom dezelfde regio's. In die optiek is het opvallend dat kleine hageheld in de buurt van de Kalmthoutse heide, de militaire domeinen rond Beverlo en op de Veluwe nog steeds vrij talrijk aanwezig is. Misschien kunnen we op deze meer binnenlandse heidegebieden zelfs spreken over de hoogste dichtheden in Vlaanderen en Nederland. Het hoeft dus niet te verbazen dat de sluipwesp hier mogelijk nog aanwezig is. Wie ziet de volgende?

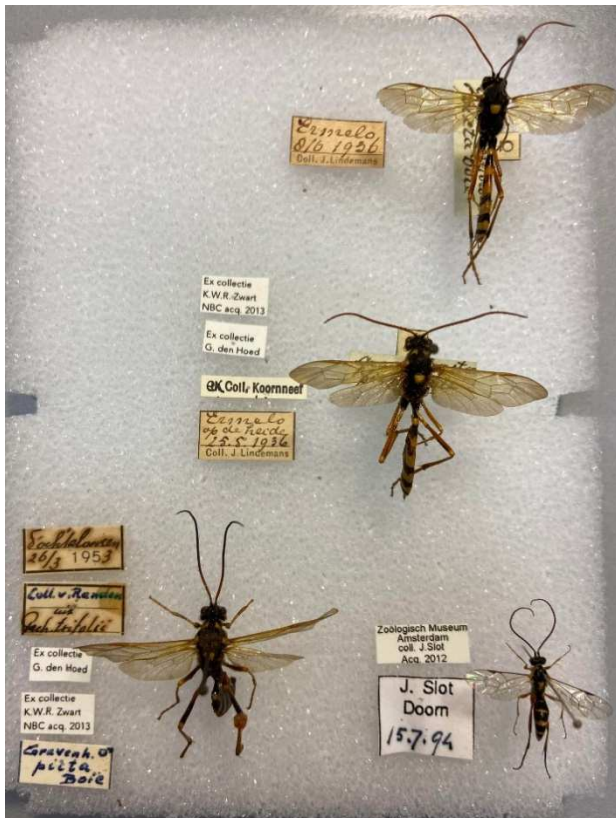
Dankwoord

Zonder de hulp van enkele mensen zou deze publicatie onvolledig zijn geweest. Mijn dank gaat uit naar Wouter Dekoninck (KBIN) voor de begeleiding

Figuur 8. Collectie-exemplaren van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam. Foto Bram Langeveld (NHMR).

in het natuurhistorisch museum te Brussel. Julian Lalanne (KBIN) wordt bedankt voor het nemen van de foto's. Bram Langeveld (NHMR) wordt bedankt voor het bekijken van de collectie in Rotterdam en het opsturen van eveneens haarscherpe foto's. Theo Peeters wordt bedankt voor het bekijken van de collectie in Naturalis (RMNH) en andermaal ook hier foto's van te maken.

Figuur 9. Collectie-exemplaren Naturalis (Leiden). Foto Theo Peeters.

Literatuur

Annales de la Société Entomologique 38 (VII), 1894.

Assemblée mensuelle du 7 juillet 1894 : 337-338.

<https://www.biodiversitylibrary.org/bibliography/11933>

Broad G.R. & M.R. Shaw, 2016. The British species of *Enicospilus* (Hymenoptera: Ichneumonidae: Ophioninae). European Journal of Taxonomy 187: 1-31.

<http://dx.doi.org/10.5852/ejt.2016.187>

Broad G.R., M.R. Shaw & M.G. Fitton, 2018. Ichneumonid Wasps (Hymenoptera: Ichneumonidae): Their Classification and Biology. Handbooks for the identification of British insects 7(12): 1-418.

Johansson N., 2021. Revision of the Swedish species of *Metopiini* Panzer, 1806 (Hymenoptera: Ichneumonidae: Metopiinae) with an illustrated key to the species of Northwestern and Central Europe. Entomologisk Tidskrift 142: 37-69.

<https://www.researchgate.net/publication/350810164>

Johansson N. & K. Hall, 2020. Nattflystekeln *Enicospilus undulatus* (Gravenhorst, 1829) (Ophioninae), en parasitoid på klöverspinnare *Lasiocampa trifolii* (Denis & Schiffermüller, 1775), ny för Sverige. Entomologisk Tidskrift 141: 81-87.

<https://www.researchgate.net/publication/343097578>

Pénigot W., 2020. Liste et clé d'identification pour les Anomaloniinae de la faune de France, avec la description d'une espèce nouvelle du genre *Therion* (Hymenoptera, Ichneumonidae). Bulletin de la Société entomologique de France 126 (3): 253-328.

https://doi.org/10.32475/bsef_2182

Snellen van Vollenhoven S.C., 1876. De inlandsche Hemipteren, beschreven en ook meerendeels afgebeeld, 6de stuk (met 3 platen). Tijdschrift voor Entomologie 19: 211-257. <https://www.biodiversitylibrary.org/part/56530>

Snellen van Vollenhoven S.C., 1880. Pinacographia. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 68 p. + 45 pl.

<https://www.biodiversitylibrary.org/bibliography/24812>

Verheyde F., A. De Ketelaere, J. De Witte. & W. Smets, 2020. Parasitaire wespen als biodiversiteitsindicatoren. Natuur.Focus 19 (4): 172-179.

<https://www.researchgate.net/publication/347521712>

Yu D.S., C. Van Achterberg & K. Horstmann, 2012. World Ichneumonoidea 2011: Taxonomy, Biology, Morphology and Distribution. DVD/CD. Taxapad. Vancouver.

Summary

In May 2022 the ichneumonid wasp *Gravenhorstia picta* Boie, 1836 was observed in the nature reserve 'Kalmthoutse Heide' (Belgian part). It had not been seen for nearly 130 years in Belgium. The host of this very rare parasitoid wasp is the (equally rare) moth *Lasiocampa trifolii* (Denis & Schiffermüller, 1775). In this paper we discuss the history and geography of the reported occurrences in Belgium and the Netherlands, and we speculate about future findings.

Onderscheid tussen mannetjes *Osmia leaiana* en *O. niveata*

Menno Reemer

Naar aanleiding van enkele recente vangsten van *Osmia*-mannetjes heb ik me enigszins verdiept in het onderscheid tussen mannetjes van de kauwende metselbij *O. leaiana* en de zwartbronzen metselbij *O.*

niveata. Bij gebruik van verschillende determinatiesleutels kreeg ik verschillende uitkomsten en kreeg ik de indruk dat de gebruikte kenmerken variabel of onduidelijk omschreven waren, of zelfs niet goed klopten. Ook worden vaak slechts één of twee kenmerken gegeven, terwijl het bij zulke sterk op elkaar lijkende soorten handig kan zijn om meer kenmerken te kunnen vergelijken. Zo kan de beharing van het achterlijf deels afgesleten zijn, wat kenmerken hieraan soms moeilijk te beoordelen maakt. Ik heb toen enkele kenmerken op een rijtje gezet die voor mij goed resultaat gaven. Misschien hebben anderen hier ook iets aan en daarom vat ik ze hier samen in Tabel 1 en Figuur 1 t/m 8. Om mezelf tijd te besparen zijn de